

DE VLAAMSE MINISTER VAN BUITENLANDS BELEID EN ONROEREND ERFGOED

MEDEDELING AAN DE VLAAMSE REGERING**Betreft: Onroerenderfgoedrichtplan Hoogstamboomgaarden te
Haspengouw en Voeren****1 Situering**

Het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 introduceerde het onroerenderfgoedrichtplan als een nieuw instrument voor een strategisch en tegelijk uitvoeringsgericht onroerenderfgoedbeleid. Het onroerenderfgoedrichtplan formuleert een langetermijnvisie op een bepaald thema of voor een bepaald gebied met aandachtspunten en beheers- en ontwikkelingsdoelstellingen. Het richtplan komt tot stand door samen te werken tussen verschillende actoren. Ook de lokale gemeenschap participeert hierin.

In 2015 startte het agentschap Onroerend Erfgoed twee pilootprojecten als proeftuinen om dit nieuwe instrument te operationaliseren: Hoogstamboomgaarden in Haspengouw en Mergelgroeven in Riemst.

Op basis van een aantal historische cijferreeksen en controle via luchtfotografie komen we tot de conclusie dat er nog ongeveer 3840 ha hoogstamboomgaarden aanwezig is in Haspengouw; verspreid over een paar duizend boomgaarden. Dat is ongeveer 4,4% van het oppervlakte van Haspengouw en Voeren. De meeste boomgaarden zijn eerder klein en hebben een oppervlakte tussen 10 en 50 are. Ongeveer 11% van het oppervlakte ligt in een bescherming als monument, cultuurhistorisch landschap of stads- of dorpsgezicht. De aanleiding voor het onroerenderfgoedrichtplan voor de hoogstamboomgaarden is dat, ondanks verschillende inspanningen, het areaal hoogstamboomgaarden blijft dalen, aan circa 50 tot 125 ha/per jaar. Als dit tempo aanhoudt zijn binnen 75 jaar alle hoogstamboomgaarden verdwenen. Hoogstamboomgaarden zijn karakteristieke landschapselementen die in belangrijke mate de streekidentiteit van de regio bepalen. Met het verdwijnen van de hoogstamboomgaarden gaat ook het traditionele cultuurhistorische landschap van Haspengouw verloren. De voornaamste oorzaak is het functieverlies, waardoor hoogstamboomgaarden niet langer economisch renderen. Tegelijk vervullen hoogstamboomgaarden nu een waaier aan maatschappelijke functies, zoals ecologische stapsteen, groene leefomgeving, decor voor toerisme en recreatie,... Zowel de lokale bevolking als verschillende beleidsdomeinen en niveaus hechten waarde aan hoogstamboomgaarden en vinden het belangrijk dat deze behouden blijven. Een beperkt aantal hoogstamboomgaarden zijn beschermd door wetgeving vanuit onroerend erfgoed of natuur, maar omwille van hun identiteitsbepalend karakter, vragen ze om algemene landschapszorg. Het groot aantal betrokken belanghebbenden maakt het noodzakelijk om deze zorg geïntegreerd aan te pakken.

Hoogstamboomgaarden vertegenwoordigen een breed spectrum aan waarden. Deze waarden zijn overwegend positief. In een aantal gevallen kan ook een negatieve waarde aan hoogstamboomgaarden toegekend worden.

De historische evolutie en het historisch gebruik bepalen de **erfgoedwaarde** van hoogstamboomgaarden. Verschillende types boomgaarden, van fruitweides tot weideboomgaarden en fruittuinen, vertegenwoordigen verschillende fases in de evolutie van de fruitteelt. Deze hebben elk hun specifieke kenmerken met betrekking tot ligging, inrichting, soorten en beheerstechnieken. Door eeuwenlange selectie ontstonden specifieke streekeigen fruitrassen. Deze rassen zijn nog te vinden in sommige hoogstamboomgaarden, fruittuinen en fructuaria en hebben ook een grote erfgoedwaarde. De meeste hoogstamboomgaarden die we nu nog terugvinden in Haspengouw en Voeren zijn weideboomgaarden, een relict van het begin van de commerciële fruitteelt die vanaf het einde van de 19de eeuw opgang maakte en de streek zijn kenmerkend uitzicht gaf. Vooral het geheel aan hoogstamboomgaarden heeft in Haspengouw en Voeren een grote erfgoedwaarde. Het is het best bewaarde voorbeeld van een traditionele fruitregio in Vlaanderen.

De biodiversiteit in hoogstamboomgaarden en het gevoerde beheer zijn bepalend voor de **natuurwaarde** van hoogstamboomgaarden. Vooral de functie als ecologische stapsteen is belangrijk voor de natuursector. Als natuurverbindingselement in het versnipperde Vlaanderen kan een hoogstamboomgaard het verschil maken voor enkele fauna- en florasoorten die het moeilijk hebben. Naast deze hoogstamboomgaarden met natuurwaarden zijn er ook echte natuurboomgaarden met een hoog ecologisch potentieel. Deze boomgaarden hebben een hoge biodiversiteit en herbergen een groot aantal soorten, waaronder sommige heel zeldzaam en uniek voor Vlaanderen. Deze boomgaarden vergen een aangepast en specifiek natuurgericht beheer. Anderzijds kunnen hoogstamfruitbomen wel een negatief effect hebben op waardevolle graslandvegetaties die meer gebaat zijn met een natuurbeheer in de open sfeer. Dit maakt een site per site beoordeling noodzakelijk.

De **landbouwwaarde** van hoogstamboomgaarden is beperkt. Hoewel meer dan de helft van de hoogstamboomgaarden nog in landbouwgebruik is, heeft slechts een klein percentage nog een productiewaarde in alternatieve landbouwsystemen zoals een combinatie van biolandbouw en korte ketenverkoop. Omwille van hun multifunctioneel karakter kunnen hoogstamboomgaarden wel een rol spelen in de vergroening van de landbouw, bijvoorbeeld onder de vorm van boslandbouwsystemen. De hogere biodiversiteit in hoogstamboomgaarden kan ook impact uitoefenen op de klassieke laagstamteelt. Deze kan positief zijn door het verbeteren van de bestuiving en natuurlijke plaagbestrijding, of negatief doordat er mogelijk ziekteverspreiding kan optreden. Een goed beheer en het verzekeren van de oogst zijn noodzakelijk om de positieve effecten te maximaliseren en de negatieve effecten te minimaliseren.

Het multifunctioneel karakter van hoogstamboomgaarden maakt hen **waardevol voor het ruimtelijk beleid** in de regio. Hoogstamboomgaarden kunnen een breed palet aan functies vervullen: economische functies (productie, toerisme), ecologische functies (biodiversiteit, ecosysteemdiensten, natuurverbindingselement) en sociaal-culturele functies (bv. gemeenschapsboomgaarden). Daarnaast verhogen ze ook de ruimtelijke kwaliteit door de streekidentiteit te versterken en de kwaliteit van de leefomgeving te verhogen (effect op gezondheid en welzijn). Dit multifunctionele karakter van hoogstamboomgaarden, waarbij de verschillende functies in wisselende combinaties kunnen voorkomen, laat een gedeeld en meervoudig ruimtegebruik toe. De combinatie van de multifunctionaliteit en streekeigenheid maakt hoogstamboomgaarden uitermate geschikt voor het realiseren van de strategische doelstellingen en voor het toepassen van de ruimtelijke principes uit het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen.

Hoogstamboomgaarden geven Haspengouw een specifieke eigenheid en verhogen de **belevingswaarde**. Dit heeft een positief effect op het toerisme in de streek. Hoogstamboomgaarden dragen op die manier indirect bij aan de lokale economie. Het landschap en de rust, zijn de belangrijkste redenen waarom toeristen en recreanten Haspengouw bezoeken. Uit onderzoek in het kader van het onroerenderfgoedrichtplan blijkt dat toeristen en recreanten hoogstamboomgaarden in dit landschap sterk waarderen. De meest recreanten genieten van het landschap door zachte recreatie. Ongeveer 20% van de hoogstamboomgaarden ligt langs een recreatieve route. Op basis

van ruwe inschattingen genereert het fiets- en wandeltoerisme in de streek een inkomstenstroom van 1,5 à 4,5 miljoen euro per jaar

Ook de **lokale gemeenschap** hecht veel waarde aan hoogstamboomgaarden. Hoewel verschillende bevolkingsgroepen, vanuit hun eigen perspectief en achtergrond, andere prioriteiten leggen bij de verschillende waarden van hoogstamboomgaarden is er ook veel eensgezindheid:

Hoogstamboomgaarden zijn een belangrijk identiteitsbepalend onderdeel van het Haspengouwse landschap en verdienen zorg en aandacht, ondanks het gebrek aan economische functie. Iedereen steunt het behoud van een zeker aantal hoogstamboomgaarden in Haspengouw, om diverse redenen. Omwille van het streekeigen karakter, vindt de bevolking het belangrijk dat de hoogstamboomgaarden verspreid over heel de regio (blijven) voorkomen. Mensen hechten ook veel belang aan de landschappelijke inplanting van deze hoogstamboomgaarden. De meerderheid laat zich negatief uit over de verzorging van de hoogstamboomgaarden. Ook onbenut en weggrottend fruit in hoogstamboomgaarden is voor velen een doorn in het oog. De bevolking hecht dan ook groot belang aan goed onderhoud van de hoogstamboomgaarden.

Het doel van het onroerenderfgoedrichtplan is om het behoud van het karakteristieke hoogstamboomgaardenlandschap in Haspengouw en Voeren te verzekeren door te zoeken naar een evenwicht tussen economische logica en maatschappelijke baten. Een intentieverklaring legde de doelstelling voor dit project vast: **We willen hoogstambomen koesteren als waardevolle streekeigen landschapselementen en samen werken aan een duurzame verankering van hoogstamboomgaarden in een dynamisch landschap.** Minister Bourgeois, de Provincie Limburg, het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren en de gemeenten Alken, Bilzen, Borgloon, Diepenbeek, Gingelom, Heers, Herk-de-Stad, Hoeselt, Kortesseem, Nieuwerkerken, Riemst, Sint-Truiden, Tongeren, Voeren en Wellen ondertekenden deze intentieverklaring samen tijdens een persconferentie op 16 juni 2017.

Om naar een gezamenlijke visie te werken en oplossingen te zoeken is een participatief traject opgestart. Het agentschap Onroerend Erfgoed werkte hiervoor samen met andere Vlaamse departementen, agentschappen en onderzoeksinstituten, het Regionaal Landschap Haspengouw en Voeren, de Provincie Limburg, de Nationale Boomgaardenstichting, de Intergemeentelijke Onroerenderfgoeddiensten Haspengouw West en Oost en de Haspengouwse gemeenten. Daarnaast zijn ook belangengroepen uit de landbouw-, natuur- en erfgoedsector, eigenaars en beheerders betrokken. Via interactieve workshops gaven zij mee vorm aan het onroerenderfgoedrichtplan. De lokale gemeenschap werd op verschillende manieren geraadpleegd tijdens de onderzoeksfase van het onroerenderfgoedrichtplan. De website www.hoogstamdroomgaard.be bundelt alle informatie van het project.

Het proces van de opmaak van dit plan heeft er voor gezorgd dat alle belanghebbenden open en eerlijk met elkaar konden praten en standpunten uitwisselen. Op die manier kwamen we tot de gezamenlijke ambities voor de toekomst van de hoogstamboomgaarden. Een even belangrijk resultaat is een duidelijk groter draagvlak voor het behoud van de hoogstamboomgaarden, zowel bij de verschillende belanghebbenden als bij de lokale gemeenschap.

In stand houden van en zorg dragen voor het typische Haspengouwse hoogstamboomgaardenlandschap zijn keuzes waar alle betrokkenen achter staan. Daarbij blijven we rekening houden met de dynamiek van het landschap en maatschappelijke noden. Het richtplan formuleert ambities voor het behoud, beheer en voeren van een gezamenlijk beleid voor hoogstamboomgaarden.

Omdat elke deelnemer een bijdrage leverde aan het project is het eindresultaat geen puur sectorale visie voor onroerend erfgoed. De ambities geven een visie en daarmee oplossingen en kansen voor zowel erfgoed, natuur, landbouw, open ruimte, toerisme en de gemeenschap. Tegelijk zet het richtplan in op goede afspraken, ondersteuning en communicatie met alle betrokkenen.

2. Het onroerenderfgoedrichtplan

Het onroerenderfgoedrichtplan formuleert acht ambities voor behoud, beheer en beleid van en voor de hoogstamboomgaarden te Haspengouw en Voeren. Het plan dat als bijlage bij het besluit is gevoegd gaat dieper in op elk van deze ambities:

1. We houden het bestaande areaal hoogstamboomgaarden in Haspengouw op semi-dynamische wijze in stand;
2. We zoeken actief naar nieuwe locaties waar hoogstamboomgaarden een plek kunnen krijgen;
3. We zetten hoogstamboomgaarden in als streekeigen oplossing voor maatschappelijke uitdagingen en wensen in Haspengouw;
4. We zoeken oplossingen voor het voorkomen en bestrijden van moeilijk beheersbare ziektes en plagen;
5. We ondersteunen een gepast beheer op maat van het doel en de waarde van de hoogstamboomgaarden;
6. Bij het beheer van hoogstamboomgaarden besteden we aandacht aan zowel positieve als negatieve effecten op de professionele (laagstam)teelt;
7. We voeren samen een stimulerend basisbeleid voor hoogstamboomgaarden met gedeelde verantwoordelijkheid;
8. We voeren een aanvullend flexibel projectmatig beleid rond hoogstamboomgaarden.

3. Vervolgtraject

Het onroerenderfgoedrichtplan vormt de basis voor de uitwerking van een actieprogramma. Daarin spreken de partners af welke acties ze zullen opnemen de komende tijd. Alle belanghebbenden verklaarden hun akkoord met de inhoud van het onroerenderfgoedrichtplan en werken nu samen aan het actieprogramma. Het actieprogramma kan een brede waaier aan instrumenten inzetten. We brengen die momenteel in kaart en onderzoeken de mogelijkheden ervan voor dit specifieke programma. Ook voor de opmaak van het actieprogramma gaan de verschillende belanghebbenden met elkaar in dialoog om dit op projectniveau verder uit te werken in functie van haalbaarheid, timing, kosten, enz.

Het engagement voor de acties ligt bij de uitvoerende actoren. Voor Vlaanderen detecteren we alvast volgende entiteiten: het onroerenderfgoedbeleid in verband met de erfgoedwaarden, het natuurbeleid in verband met de natuurwaarden, het landbouwbeleid omwille van de landbouwwaarde en de impact op landbouwgebruiksgronden en agrarisch gebied en het beleidsveld ruimtelijke ordening omwille van de rol die hoogstamboomgaarden kunnen vervullen voor de uitvoering van de strategische visie van het Beleidsplan Ruimte Vlaanderen. Het actieprogramma zal daarom ter goedkeuring worden voorgelegd aan de Vlaamse Regering.

Overzicht van bijlagen:

1. Het Ministerieel Besluit;
2. Bijlage bij het ministerieel besluit tot vaststelling van het Onroerenderfgoedrichtplan voor de hoogstamboomgaarden te Haspengouw en Voeren;
3. Digitale bestanden van de afbakening;
4. Eindrapport.

De Vlaamse minister van Vlaams minister van Buitenlands Beleid en Onroerend Erfgoed,

24 MEI 2019

Geert Bourgeois